

Kapitel 48. Demokratiets krise og muligheden for demokrati

48.1. Indledende

Sigtet med dette afsluttende kapitel er både kritisk og konstruktivt.

For det første vil jeg argumentere at den moderne, uhæmmede kapitalisme udhuler demokratiet, og at den egentlige markedsøkonomi med dens frie konkurrence mellem mange selvstændige og uafhængige virksomheder får stedse mindre spillerum og betydning. Den reelt eksisterende 'demokratiske markedsøkonomi' er ved at blive en kapitalistisk planøkonomi, der i voksende omfang underminerer folkestyret.

For det andet antydes – mere kan det ikke blive til – muligheden for en revitalisering af demokratiet ved at udvide dette beslutningsprincip til det økonomiske område. Optimismen hos fortidens socialister beroede essentielt på en arbejderklasse, hvis styrke voksede uimodståelige, og som havde en indlysende interesse i at overtage produktionsapparatet og den økonomiske magt fra nogle få kapitalister; derfor måtte postkapitalismen være socialistisk, dvs. baseret på fællesejendom.

Der kan i dag ikke være tale om – som på Marx's tid – at formulere nødvendige, dominerende udviklingstendenser. Vi kan let pege på alvorlige disharmonier, specielt forskydningen fra produktiv til finansiel kapital og polariseringen mellem rige og fattige, men hvem kan udelukke at en krise eller et sammenbrud vil resultere i en åbent diktatorisk kapitalisme, en aggressiv imperialisme eller anarki? Krisen i 70erne resulterede ikke i en svækkelse, men i en styrkelse af kapitalismen. Klassesamfundets opløsning gør den enkeltes interesser tvetydige og det giver spillerum for værdierne (de fremmedfjendske, nationalistiske og religiøse værdier har været fremherskende i det sidste årti, men det kan skifte). På den anden side viser al erfaring, at værdier uden et fundament i praktiske interesser er spindelvæv; 70ernes universitetsmarxisme illustrerer. Så hvem har en interesse i et styrket demokrati? Det generelle svar er de ansatte i den offentlige sektor samt de mennesker, hvis få hoveder får dem til at foretrække hovedprincippet. Demokrati er til fordel for de fattige.

Næste afsnit beskriver demokratiets aktuelle tilstand, mens afsnit 48.3 diskuterer de forskellige former for planøkonomi. Jeg argumenterer her at den demokratiske version har en god chance for at kunne fungere. Afsnit

48.4. ser på markedet som en ideologi, der tilslører kapitalismen. Endelig peger jeg i afsnit 48.5 på nogle kim, dvs. nogle eksisterende strukturer, der kan drejes lidt eller meget og derved måske vise vej til et andet samfund. Det er alt.

48.2. Minimaldemokratiet

Økonomien består af to sektorer, den offentlige og den private.

Den offentlige sektor er den **demokratiske sektor**, fordi folkevalgte organer (i Danmark byråd, amtsråd og Folketing) ultimativt bestemmer over den; vi har indflydelse efter hoveder. Den private sektor er den **ikke-demokratiske sektor**, fordi hoved-princippet her er gældende.

Når nyliberalismen systematisk søger at ændre magtforholdet mellem de to sektorer, således at det offentlige betyder mindre og det private mere, er resultatet derfor en **afdemokratisering**. Genkald Venstre's principprogram:

"folkevalgte forsamlinger skal tage sig så kvalificeret som muligt af så lidt som forsvarligt" (www.venstre.dk).

Vi har netop betragtet de forskellige måder, hvorpå dette minimaldemokrati virkeliggøres.

For det første synes der at være en tendens til at den offentlige sektor bliver mindre i forhold til den private; i det mindste var dette tilfældet i England, hvor den nyliberale politik var mest radikal. Aktiviteter flyttes direkte fra det offentlige til det private regi gennem privatiseringer og udliciteringer. Og den finanspolitik, der skulle sikre velfærdsstaten, må operere indenfor snævrere rammer, især grundet nyliberalismens opgør med et højt 'skattetryk'.

For det andet afgiver det offentlige flere overordnede økonomiske beslutninger til den private sektor. Folkevalgte regeringer har ikke længere kontrol med pengepolitik og valutapolitik; pengepolitikken er blevet afpolitiseret og sagliggjort, om end dette sidste væsentligst er et figenblad for at indordne den under finanskapitalens interesser, mens valutapolitikken bestemmes af markedet, dvs. er overladt til den internationale kapital. For 30-40 år siden var disse områder slagmark for politiske kampe mellem forskellige interesser og værdier, fx faldt Krag-regeringen i 1967 på et spørgsmål om devaluering.

I forrige kapitel så vi, at The Economist i hvert fald et stykke af vejen var enig i denne diagnose. Dette ses imidlertid ikke som et tab for demokratiet. I forlængelse af det angivne citat hedder det:

”.. Still, nobody disagrees that elected governments now have less control over their economies than they used to. Does that mean that non-elected, and ever more powerful, financial markets pose a threat to democracy? There is no evidence that they do; indeed in some ways, capital markets, driven by the decisions of millions of investors and borrowers, are highly 'democratic'. They act like a rolling 24-hour opinion poll. Moreover, they increase politicians' accountability by making voters more aware of governments' economic performance. Financial markets have much sharper eyes than voters” (Economist, The, 1995: 43f).

The Economist overser dermed den centrale procedurale forskel mellem demokrati og marked. Det er hverken demokratisk eller 'demokratisk', når beslutningstagernes 'stemme' vægtes med det antal penge, som de har til rådighed. Når politikken er demokratisk betyder afpolitisering afdemokratisering.

For det tredje reduceres antallet af frihedsgrader indenfor politikken, i takt med at kapitalen bliver mere og mere enerådende på det økonomiske område. Det offentlige tenderer mod at blive kapital-servicerende, således at hensynet til den private sektors profit og konkurrenceevne fortrænger andre og mere brede målsætninger. Staten bliver i højere grad et 'nødvendighedens rige', som kapitalen definerer, end et 'frihedens rige', som afgøres af suveræne vælgere.

For det fjerde har vi set, hvordan det offentlige selv privatiseres og markedsgøres i sin organisatoriske opbygning, fx med dannelse af statsaktieselskaber; hoved-princippet modificeres på forskellig vis af hoved-princippet.

Når folkevalgte forsamlinger beslutter mindre, og det de beslutter har mindre betydning end det der beslutes i erhvervslivet og på finansmarkederne, giver det sig selv at interessen for at deltage i de demokratiske beslutningsprocesser mindskes. I Danmark er stemmeprocenten stadig høj, men i flere andre vestlige lande er den faldende, mest dramatisk i England, hvor stemmeprocenten ved parlamentsvalget i 2001 faldt til blot 59 (mod 71% i 1997); i USA stemmer 50% ved præsidentvalg, færre ved valg til Kongressen.

Samtidig med at demokratiet beslutter mindre, bliver de ultimative beslutningstagere mindre demokratiske. Tendensen er at de sociale mennesker opløses i individer, dvs. mennesker, der står udenfor fællesskabet og

herfra kræver deres andel; borgeren forvandles til kunde, og dermed forvandles det offentlige til et marked.

Men demokratiet kan ikke virkeliggøres af individer, af 'asociale idioter' (iflg. Aristoteles og etymologien). Det forudsætter mennesker, hvis værdier og interesser rækker ud over dem selv, jvf. at analysen af Downs' teori i Kapitel 38 viste at rationelle individer ikke vil ulejlig sig med at stemme. Faldende stemmeprocenter og vigende politisk interesse er resultatet.

I USA er demokratiets forfaldsproces nået så langt at det politiske system ligner en parodi på folkestyre. Demokratiet er ikke blot markedsgjort, men åbenbart underlagt kapitalinteresserne.

De, der ikke stemmer i USA, er den fattige del af befolkningen. De oplever åbenbart ikke det demokratiske system som deres system, eller valgene som et meningsfulgt redskab til at virkeliggøre deres værdier og interesser.

Det kan skyldes, at man i USA skal være **meget** velstående for overhovedet at have en chance for at blive valgt, det være sig til præsident, senator eller medlem af Repræsentanternes Hus. Det hænger naturligvis sammen med at en moderne valgkamp især foregår gennem annoncer og reklamespots i fjernsynet. En valgkamp kræver millioner af dollars, og de må stort set skaffes fra selskaberne og fondene; i andre demokratier såsom det danske søges pengenes magt neutraliseret ved at det offentlige søger at skabe lige vilkår for kandidaterne (regler om valgbidrag, samme taletid ved debatter osv).

I USA er politikerne blevet afhængige af selskabskapitalen. Denne er nu betydeligt mere organiseret og centraliseret end tidligere. Den vigtigste lobbyorganisation – Business Roundtable – består af lederne af 200 større selskaber, hvis interessekonflikter den medierer, således at selskaberne kan præsentere en samlet front overfor politikerne; i 1994 lykkedes det således, sammen med forsikrings-selskaberne, at få blokeret Clinton's sundhedsreform (Bowman, 1996: 22ff og 145ff). Der bruges \$1,4 mia om året på lobbyarbejde i Washington, og langt de fleste penge kommer fra selskaberne; dette svarer til \$2,7 mio for hver af de 535 medlemmer af Kongressen (Bagdikian, 1983: xliii (2000)). Det er blevet beregnet af medlemmer af Kongressen modtager en betydeligt større del af deres indkomst i form af honorarer for lobbyarbejde for selskaberne og andre kapitalinteresser end i form af løn qua folkevalgte.¹ Det kan diskuteres om politikerne bør varetage vælgerens interesser eller – når valgt – snare-

re skal følge deres egen samvittighed; men i praksis er det altså de kapitalstærke sponseres interesser, der overvejende varetages. 'Those who sign the cheques write the law', som det hedder. På den baggrund bliver det mere forståeligt, at præsident og Kongres kan vedtage en skattelov, der helt åbenbart kun er til fordel for de få meget rige.

Det er ikke overraskende, at kapitalinteresserne kan påvirke præsidenter og parlamentariske forsamlinger mere effektivt i takt med, at disse interesser er blevet styrket indenfor det økonomiske område. Det bemærkelsesværdige ved det amerikanske system er, at denne påvirkning her er legal og ikke betragtes som odiøs; ovennævnte honorarer betragtes hverken juridisk eller moralsk som bestikkelse. Det anses videre for naturligt, at administrationens økonomiske topposter normalt besættes af personer, der er hentet fra toppen af erhvervslivet (hvortil de gerne returnerer efter endt offentlig tjeneste), fx kom Clinton's finansminister Rubin fra et større mæglerfirma, der havde specialiseret sig i spekulation; også Bush-administrationens tætte kontakter til amerikanske olieinteresser (og Enron) er velkendte. De skandaler, der i 2002 rystede det amerikanske erhvervsliv, bl.a. det nævnte Enron's fallit, drejede sig ikke om korrupsion, dvs. ulovlig påvirkning af politikere (køb af deres stemmer), men om bedrageri og regnskabsfusk. I andre vestlige lande ser loven og kulturen strengere på sammenblanding af politiske og økonomiske interesser; derfor har man her oplevet korrupsionsskandaler (Kohl, Girac og Berlusconi).

Marx beskrev engang regeringen som et udvalg til varetagelse af kapitalens fælles interesser. Det var stort set korrekt på hans tid, derefter blev det vulgærmarxisme, men synes nu atter at have fået aktualitet. Den amerikanske stat og den dominerende amerikanske politik synes reduceret til et expeditonskontor for den store kapitalens interesser. Når det er sagt, må det imidlertid også understreges at USA er et demokrati. Der er almen og lige valgret, beslutningerne træffes ved flertal og der er politisk frihed (Noam Chomsky kan skrive og udgive sine bøger og Ralph Nader kan stille op ved præsidentvalg). Men det er en særlig type demokrati (plutodemokrati?), fordi pengene spiller en så dominerende rolle ved valgene og derfor også i politikken mellem valgene; når stemmerne tælles op, tælles der hoveder, ikke høveder, men høvederne har helt frit spil til at influere hovederne. Her skal det med i billedet, at formidlingen af information og meninger i dag beherskes af stedse færre og stedse større selskaber, der næppe har en interesse i at udfordre landets kapitalinteresser (jvf. Kapitel 32.2.9).

Ved at delegitimere den offentlige sektor delegitimerer nyliberalismen demokratiet.

Svaret – ud fra demokratiske værdier – kan ikke være at afskrive restdemokratiet som en formalitet eller et bedrag; det var kommunisternes holdning. Svaret må være defensivt at modgå afdemokratiseringen og offensivt at arbejde for en udvidelse af demokratiet.

48.3. Kapitalistisk, kommunistisk og demokratisk planlægning

Lad os nu betragte organiseringen af økonomien.

Normalt stilles sagen op på den måde at valget står – eller stod - mellem socialistisk planøkonomi på den ene side og liberal markedsøkonomi på den anden side; det første kendes fra de kommunistiske systemer og – i mere moderat udformning – fra den socialdemokratisk-Keynesianske blandingsøkonomi, det sidste fra de aktuelt eksisterende kapitalistiske økonomier. Dette er akserne i fx Hayek's økonomiske tænkning og temaet i 30ernes debat om marked versus plan.

Problemet med denne opstilling er, at markedsøkonomi synes på raske fjed at være på vej ud af historien; den erstattes af kapitalistiske planlægning. Dermed forvandles markedsøkonomien fra økonomisk realitet til en ideologi, der slører og forskønner realiteten. I stedet for en fri konkurrence mellem et større antal selvstændige virksomheder, der er underlagt markedets Usynlige Hånd, har vi fået et lille antal dominerende selskaber og fonde, der med en Synlig Hånd² bevidst planlægger store områder af økonomien.

Denne tendens er beskrevet tidligere, især i kapitlerne 31.2.1, 32.2.9, 33 og 35.8. Tendensen til at konkurrence afløses af monopolisering er indbygget i kapitalismen, men om den viser sig empirisk afhænger af om der er politisk modspil. Det var der fra 30erne til 70erne, men ikke i fx 1800-tallets USA og heller ikke i dag; men det er naturligvis tænkeligt, at en omfattende krise vil svække nyliberalismen og ligesom i 30erne fremprovokere en begrænsning af kapitalens frihed.

Lad mig ganske kort repetere de centrale karakteristika ved kapitalistisk planlægning:

a) Den **indre** planlægning gennemføres ved administrativt fastsatte, altså ikke markedsbaserede priser, jvf. selskabernes intra-firma export af varer og kapital. Den **ydre** planlægning består dels i aftaler og alliancer med andre selskaber (de ejer ofte kontrollerende aktieposter hos hinan-

den), dels ved at udnytte markedsmagten til mere eller mindre suverænt at fastlægge priser og andre markedsvilkår og ved – efter evne – at fremkalde og forme de købedygtige behov. Styringen kan også bestå i 'outsourcing', hvor selskabet knytter en række mindre, afhængige virksomheder til sig som leverandører.

b) Kapitalistisk planlægning har ét motiv, nemlig maximal profit.

c) Beslutningsprincippet er indadtil umiddelbart diktatorisk, idet al magt ligger hos ledelsen, mens de ansatte er uden indflydelse. I anden omgang er der et magtspil mellem direktører og bestyrelse på den ene side, aktionærerne på den anden. I den udstrækning magten ligger hos sidstnævnte, bestemmes efter høved-princippet, altså heller ikke demokratisk. Det samme gælder udadtil: Jo større kapital selskabet råder over, jo større vægt i samarbejdet med andre selskaber.

Den klassiske diskussion mellem liberalisme og socialisme vedrørte fundamentalt om den analytiske og normative vægt skulle lægges på individet eller på fællesskabet.

Det liberale argument var at individuel frihed kunne sikres af markedskoordineringen, fordi agenternes økonomiske magt neutraliserer hinanden, således at magten kommer til at ligge hos det upersonlige marked (den Usynlige Hånd). Og tilsvarende kan vi på det politiske område undgå tyranni - og sikre politisk frihed - ved at dele magten (magtfordelingslæren, som bl.a. påvirker Stuart Mill's demokratiopfattelse).

Dette bud på et samfund er blevet diskuteret gennem hele afhandlingen; det kan forsvares – og kritiseres. Men hvordan kan en erklæret demokrat forsvare en økonomi, der er politisk - eftersom den styres bevidst - men som er åbenbart udemokratisk? Når økonomien alligevel planlægges, hvorfor så ikke demokratisk? Den moderne samarbejdende kapitalisme er da heller ikke blevet søgt legitimeret principielt, dvs. ud fra værdier om retfærdighed, frihed etc. Forsvaret har dels været utilitaristisk ('stort er effektivt'), dels bestået i forsøg på at reducere selskabskapitalismen til markedsøkonomien og dennes indbyggede værdier. Men dette sidste bliver stedse mere vanskeligt, i takt med at økonomisk frihed afslører sig som økonomisk frihed for en lille kreds af aktører.

En demokratisering af økonomien kræver at fællesskabet har suveræniteten over denne, altså fællesejendom; og når fællesskabet, i sidste instans, skal bestemme de økonomiske sammenhænge og den økonomiske udvikling må det planlægge denne økonomi, altså bevidst styre den.

Planøkonomi ophæver naturligvis ikke koordinationsproblemet, men dets form er en anden end ved den markedskoordinering, der blev diskuteret i Kapitel 12. Det er her instruktivt kort at sammenligne de tre typer, nævnt i overskriften til dette afsnit. Overordnet kan siges, at mens domænet for kommunistisk og demokratisk planlægning var/er territorialt defineret, planlægger selskaberne indenfor sektorer af den globale økonomi, fx medier eller energi.

Planøkonomiens problemer opdeles gerne i de objektive og de subjektive, hvor de første vedrører input-output koordinationen, de sidste motivationen hos agenterne.

Vi ser først på det **objektive problem**. I enhver planøkonomi skal mange tandhjul indpasses i hinanden. Hvis der skal produceres fx 50 tog, skal der også fremstilles måske 10.000 togsæder, hvilket igen kræver forarbejdning af den nødvendige mængde stof osv. osv. (jvf. Kapitel 12.6). Hvor Gosplan søgte at løse dette problem med ordrer, er IIP – Integrerede Internationale Produktionssystem - mere flexibelt; fx kan selskaberne spille på forskellige alliancer og skiftende underleverandører.

Nove mente at selv den største computer ikke ville kunne løse input-output regnestykket indenfor en rimelig tid (Nove, 1983: 33 og 103-05). Denne konklusion synes imidlertid at være overhalet af den eksponentielle udvikling af computerteknologien (Adaman og Devine, 1997: 73).

Men én ting er den datamængde en computer kan håndtere, noget andet kvaliteten af disse data. Oplysningerne skal allerførst udvælges og registreres, og her opstår det informationsproblem, som specielt Hayek og den østrigske skole har peget på. Planøkonomiens force er naturligvis den overordnede, fjerne viden, altså den sociale bevidsthed om de økonomiske sammenhænge; med sin tillid til markedskoordineringen underkender Hayek betydningen heraf, men han har ret i at pege på at en omfattende centraliseret planøkonomi ikke giver gode muligheder for at den **nære viden** udnyttes. En planøkonomi er i mindre grad end en markedsøkonomi udsat for socialt betinget usikkerhed (jvf. Kapitel 4.3.3), men der er andre kilder til usikkerhed, og når noget uforudset dukker op er centraliseret planøkonomi et tungt og uflexibelt apparat at danse med; dette synes godtgjort af den sovjetiske erfaring.³

Dette er et praktisk argument for at foretrække en decentraliseret planøkonomi, hvor myndighed uddelegeres til regionale og lokale enheder. I perioder søgte man at gøre noget sådant i Sovjetunionen, men det fungerede dårligt.

En meningsfuld og effektiv decentralisering forudsætter at økonomien reelt er segregeret, altså opdelt i delvis selvberørende (selvforsynende) enheder; hvis lokale og regionale enheder reelt er 100% afhængige af beslutninger i den øvrige økonomi, bliver den uddelegerede myndighed illusorisk. På den anden side har vi ikke én økonomi, hvis der overhovedet ikke er arbejdsdeling mellem enhederne, og generelt er en så drastisk lokalisering af økonomien utænkelig i en moderne økonomi; derfor må enhederne være delvis afhængige af hinanden.

Hvordan forene de to hensyn? Det ideelle må være en økonomisk version af det fra EU kendte – om end lidet praktiserede - subsidiaritetsprincip. Økonomien segregeres fysisk i lokale, regionale og nationale niveauer. I et system med demokratisk planlægning, kan byråd, amtsråd og Folketing – for at bruge de danske betegnelser – bestemme på hvert sit nivo. IT teknologien synes at muliggøre at lokal produktion i mindre skala kan være effektiv, bl.a. fordi det nødvendige mål af fjern viden nu kan erhverves meget billigt.

Planøkonomiens **subjektive problem** er agenternes, især arbejdernes, motivation. Den kapitalistiske planøkonomi støtter sig her – som den egentlige markedsøkonomi - på stok og gulerod: frygt for fallit eller fyring på den ene side, håbet om gevinst eller god løn på den anden; begge dele klart økonomiske incitament. Den kommunistiske variant anvendte i stedet politisk tvang ('kommandoøkonomi').

I intet af disse tilfælde var incitamentet socialt, forstået som en forpligtethed overfor de andre. Dette er klart under enhver udgave af kapitalismen, hvor alle skal fægte for sig selv, men det gælder også den kommunistiske planøkonomi, for når man ikke selv har været med til at bestemme planen, hvorfor da føle sig forpligtet af den? Dette er diktaturets almene problem.

Heri ligger at incitamentsproblemet må formodes at være mindre i en demokratisk planøkonomi. Selv om vi måtte være uenig i udformningen af færdselsloven overholder vi den normalt, fordi vi har haft chancen for at påvirke den. Hvorfor skulle en tilsvarende ansvarsfølelse ikke kunne udstrækkes til det økonomiske område? Men en holdbar fællesskabsfølelse kræver, at demokratiets medlemmer på lokalt nivo har omfattende og intensive økonomiske relationer; det giver en praktisk interesse i samarbejde og solidaritet. Den fjerne arbejdsdeling, derimod, splitter mere end den samler, såfremt den tager overhånd.

Det overordnede koordinationsproblem vedrører **samordningen af behov og produktion**; det kombinerer objektive og subjektive faktorer og er bredere end det tekniske input-output problem.

Mens den egentlige markedsøkonomi koordinerer produktionen med behov, der er bestemt af den enkelte og har gyldighed i den udstrækning, de er bakked op af penge, omfatter den kapitalistiske planlægning også behovene. En planøkonomi, hvor behovene ikke indgår, er ufuldstændig.

En sammenligning mellem kommunistisk og kapitalistisk planøkonomi er her instruktiv.

I begge systemer er forbrugeren fri eller suveræn i formel, juridisk forstand. Både kapitalismens og kommunismens arbejder modtager en løn, som vedkommende derefter kan bruge som vedkommende har lyst til. Forskellen ligger ikke på dette punkt.

Men det er velkendt, hvordan den sovjetiske forbrugers magt (frihed) realøkonomisk var begrænset. Mange efterstræbte varer var ikke i butikkerne og – nok så vigtigt – forbrugernes efterspørgsel påvirkede principielt ikke produktion og udbud; det blev jo fastlagt af Gosplan.

Hvordan er situationen på dette punkt i den moderne kapitalisme?

I takt med at selskaberne udfaser konkurrencen og opnår oligopolistisk magt over markedet, kan de fastlægge priser og vareudbud; den realøkonomiske magt flyttes fra forbruger til producent. Det kan læses i enhver økonomisk lærebog, og det kan ses i skrivende stund i grell form i forbindelse med Arla's monopol; mejerikoncernen kan uden frygt for forbrugerreaktioner hæve priserne og fastholde et lille varesortiment af ringe kvalitet. Forbrugernes formelle valgfrihed bliver halvtom, fordi der er få produkttyper at vælge imellem og fordi den dyre mælk ikke reelt kan fravælges. Formentlig er problemet størst indenfor den avancerede vidensøkonomi, hvor forbrugers suverænitet undergraves af teknologiske 'fastlåsnings'; for at kommunikere elektronisk må de fleste af os bruge Microsoft's Windows, der er inkompatibelt med en række programmer, der måske er billige og af høj kvalitet. Her holder Microsoft forbrugeren i et greb, der er lige så fast som Gosplan's.

Så vidt er der ikke den store forskel. Denne ligger naturligvis i at selskaberne, modsat de sovjetiske myndigheder, ønsker at afsætte flest mulig varer for at tjene flest mulig penge. Derfor har selskaberne en interesse i at være flexible og tilpasse produktionen til de givne behov. Deres stigende markedsmagt betyder at de kan fastholde priserne, selvom efterspørgslen er vigende, men det betyder også at der ikke er en sand mar-

kedspris, der kan vejlede dem om behovene; derfor bliver selskaberne stedse mere afhængige af markedsundersøgelser.

Den anden store forskel mellem kommunistisk og kapitalistisk koordination mellem produktion og behov ligger i de forskellige måder, hvorpå behovene bestemmes direkte, altså før de – eventuelt – manifesterer sig på markedet.

I Sovjetunionen var ansvaret for den grundlæggende behovstilfredsstillelse ikke privat, men socialt. Dette ansvar betød at alle arbejdere (og andre) var garanteret en vis levestandard, sikret gennem billige nødvendighedsartikler og gratis eller billig adgang til bolig, uddannelses- og sundhedsydelser samt transport.⁴

Under den moderne kapitalisme søger selskaberne tilsvarende at bestemme behovene direkte. Behovene tages ikke for givet; det ville dels give stor afsætningsusikkerhed, dels uudnyttede profitmuligheder. Derfor investerer selskaberne meget store ressourcer – i medicinalindustrien er det langt mere end hvad der bruges på produktionen, dvs. udvikling af medicin – på at øge behovene kvantitativt og forme dem kvalitativt; gennem reklame og marketing søges markedet gjort mindre anonymt. Selskaberne koordinerer altså – bevidst – produktion og behov, dels ved at tilpasse produktionen til de givne behov, dels ved at tilpasse behovene til produktionsplanerne. Midlet til det sidste er ikke politisk diktat, men kapital.⁵

I forhold til disse varianter er det særegne ved **demokratisk planlægning** at behovsprioriteringen, altså bestemmelsen af hvem der skal have hvilke behov opfyldt, fastlægges demokratisk. Overordnet afhænger den enkeltes behovstilfredsstillelse derfor ikke af vedkommendes rigdom. Men specielt i rige samfund som de vestlige vil detailstyring være alt for kompliceret og unødigt undertrykkende. I stedet kan jeg forestille mig en udstrakt delegering af kompetencen til den enkelte, der selv kan vælge – prioritere – indenfor rammer fastlagt af fællesskabet; ligesom den kapitalistiske forbrugsplanlægning (gennem reklame og økonomisk strategi), vil den demokratiske undgå detailstyring. Hvis man ønsker bæredygtig udvikling er et opgør ikke blot med den kapitalistiske vækst, men også med den 'hellige' – og delvis illusoriske - forbrugersuverænitet nødvendig; uhæmmet forbrug af skadelige og overflødige produkter bør ikke være den enkeltes sag, eftersom det åbenbart undergraver alles levevilkår. Hvis grænseløs materiel grådighed er indskrevet i menneskets gener vil systemet ikke virke, men det kunne jo tænkes at mennesket - når reklamebrølet stilner af - finder ud af at nok er nok.

Det er naturligvis op til fællesskabet, hvilken økonomisk politik der skal føres, men i det mindske giver en demokratisk økonomi **mulighed** for at stoppe den økonomiske vækst i den rige verden. Dette er ikke muligt i en kapitalistisk økonomi, fordi profitmaximering indbegriber ubegrænset vækst.

48.4. Markedet som kapitalens ideologi

Marx opfattede kapitalismen som opdelt i to niveauer (jvf. Kapitel 22).

Vi har væsens-nivoet, hvor kapitalen producerer merværdi ved at udbytte arbejderne; her hersker der ufrihed, ulighed og uretfærdighed. Men dette væsen fordrejes til sin modsætning – og skjules derfor – når det fremtræder på samfundets 'synlige' overflade, i form af udvekslingen på vare- og arbejdsmarkedet. Her er alle nemlig frie og lige og ingen udbyttes, eftersom vi stedse har udveksling af lige store mængder værdi (arbejde).

Jeg har tidligere kritiseret merværdilæren, men selve idéen om at markedet fungerer som ideologi i klassisk, marxistisk forstand har gyldighed for den moderne, samarbejdende kapitalisme. Kapitalens særinteresse i frihed for sig selv fremstår på markedet som den almene interesse, nemlig som om alle i frihed og lighed konkurrerer på livet løs til gavn for alle (som vist af Pareto).

En effektiv ideologi er ikke 100% løgn. Den skal være i stand til at henvise til noget reelt. Denne realitet er blot et underordnet moment i produktionsmåden.

Pointen i Kapitel 33 og i dette kapitel er naturligvis ikke, at der ikke længere eksisterer markeder; faktisk antager flere og flere fænomener (fx viden) vareform, ligesom vi har set at staten i hastigt tempo markedsføres. Det er ikke markedet, men markedsøkonomien, der udfases. Markedet degraderes fra at være styrende til at blive et underordnet moment i kapitalens styring.

Paradoksalt nok kan **øget** konkurrence på udvalgte områder understøtte denne proces. Det gælder – som nævnt i Kapitel 33.5.2 – når underleverandørerne konkurrerer indbyrdes til glæde for selskabet. Vi har set en tilsvarende tendens på det danske arbejdsmarked, hvor fagbevægelsen er blevet svækket ved at de centrale overenskomstforhandlinger er afløst af at forbundene forhandler hver for sig, hvilket muliggør splittelse og gensidig svækkelse, og mere radikalt i den individualisering som 'ny løn' er

udtryk for. Også her styrker konkurrencen blandt kapitalens modspillere kapitalens dominans. Del og hersk, hedder det.

Tilsyneladende er der også megen konkurrence på færdigvaremarkedet. Hvis vi ser bort fra extreme tilfælde som Arla, vil de fleste forbrugere formentlig opleve at der er flere produkter at vælge mellem i dag, sammenlignet med for 20 år siden. Der er blevet færre og større butikker, men der er flere skomodeller, flere biltyper og flere varianter af sild.

Men flere forskellige produkter betyder ikke øget konkurrence, såfremt de fremstilles af stedse færre firmaer. I en Lacoste-butik sælges kun Lacoste-varer, og uanset hvor mange varianter der er, er der naturligvis ingen konkurrence bag butiksdøren; hvordan købekraften fordeles på vare A og vare B har alene betydning for Lacoste's produktionsplanlægning.

For at finde den reelle konkurrence må vi dykke ned under dette færdigvaremarked. Vi må undersøge produktions- og ejernivoet. Her så vi i Kapitel 33 at det stedse stigende antal fusioner og overtagelser giver mere koncentration og mindre konkurrence; i samme retning trækker den eksponentielle vækst i strategiske alliancer mellem selskaberne. Dette er væsent, og det er om ikke skjult (hvis man læser avisernes erhvervssider), så dog ikke noget som den almindelige forbruger dagligt erfarer.

Faktisk kan det diskuteres om den meget bevidste rivalisering, der måtte være i oligopolistiske brancher, fortjener navn af konkurrence, jvf. Kapitel 33.3.2.2. Det er snarere bevidst **rivalisering**, i stil med den man så i Sovjet mellem forskellige virksomheder. Overhovedet betyder overgangen fra markedsøkonomi til selskabskapitalisme ikke en overgang fra en antagonistisk til en ikke-antagonistisk tilstand. Den moderne kapitalisme er ikke en harmonisk produktionsmåde. Der kan være intens rivalisering mellem forskellige konstellationer af kapitalinteresser, hvad enten de er samlet i strategiske alliancer (luftfart) eller de orienterer sig mod forskellige politiske centre; op til og under Irak-krigen har vi set, hvordan angelsaksiske selskaber har stået overfor kontinentaleuropæiske.⁶

Tilsyneladende giver nyliberalismen mere plads til markedskræfterne, fx når det offentlige radiomonopol brydes og Sky får lov at konkurrere med Danmarks Radio. Virkeligheden er at Murdoch har fået lov til at udvide sit medieimperium til at omfatte Danmark. Nyliberalismen svækker markedsøkonomien, fordi den styrker selskabskapitalen. Markedet er alene nyliberalismens ideologi.

48.5. Veje til økonomisk demokrati

Nyliberalismen kommer gerne i én pakke, fx i form af de strukturreformer som IMF og Verdensbanken anbefaler fattige, lånsøgende lande: Handelsliberalisering, privatisering og udlicitering, omstrukturering af den offentlige sektor fra velfærds- til erhvervsorientering, flexibelt arbejdsmarked og indre og ydre deregulering af kapitalen.

Men det nyliberale program er en prioriteret struktur. Noget er vigtigere end andet. Det suverænt vigtigste element var liberaliseringen af de globale kapitalstrømme, før og efter 1980. Den globale kapital blev frisat, og dermed flyttedes **magten** fra staterne (demokratiske eller ej) til kapitalen. Det politiske subsumeredes under det økonomiske. Det var alene i kraft af denne magtforskydning at kapitalen fik styrke til at virkeliggøre sine interesser på nationalt plan; udmanøvreringen af arbejderbevægelsen og udhulingen af demokratiet havde ellers været utænkelig.

Heri ligger at en genindførelse af kapitalkontrol er den centrale forudsætning for at demokratiet kan genvindes. Derfor er forslaget om Tobin-skat så vigtigt; det er et lille skridt, men det peger i den rigtige retning.

48.5.1. Selskaberne

Selskabernes kapital er privat ejendom, hvad enten vi tænker på aktien eller på selskabets egenkapital; aktionæren disponerer suverænt over sin aktie og selskabet over sine værdier. Men selskaberne udsletter tendentielt den **individuelle** privatejendom (jvf. Kapitel 32.1), hvorved individualismen – ligesom markedet – reduceres til ideologi.

For det første ejes de fleste aktier ikke af enkeltpersoner, men af fonde og selskaber.

For det andet ligger en del af magten ikke hos aktionærerne (ejerne), men hos bestyrelse og direktion, der i samme udstrækning har selvstændiggjort sig i forhold til aktionærerne. I den udstrækning dette er tilfældet, er det ikke kapitalisterne, men kapitalen, der bestemmer.

For det tredje er selskabet anerkendt som juridisk subjekt, med alle de rettigheder som et individ har (men uden individets pligt til at hæfte for tab, jvf. det begrænsede ansvar). Det magthavende subjekt er ikke længe det virkelige individ, af kød og blod, men et virtuelt 'individ'.

For det fjerde opkøber selskaberne i stigende omfang sine egne aktier. I grænsetilfældet, hvor det ejer sig selv 100%, har kapitalen aldeles frigjort sig fra sin personifikation, kapitalisterne; den er kommet til sin ret som et objektivt eller upersonligt socialt fænomen.

Ved således – igen: tendentielt – at ophæve den individuelle ejendom river selskabskapitalen det materielle grundlag for individualismen bort. Liberalismen mister sit værdimæssige fundament og vejen beredes for **fællesejendommen**.

Marx var opmærksom på disse tendenser (jvf. Kapitel 32.1.2), men han mente at aktiekapitalen faktisk var fællesejendom (naturligvis indenfor den private kapitalistiske produktionsmåde). Den egentlige selskabskapital er imidlertid en perverteret form for fællesejendom. Den er kun fælles i negativ forstand, nemlig ikke individuel, men ikke i positiv forstand, eftersom den ikke styres af et menneskeligt fællesskab. Den inkarnerer i stedet det upersonlige, kollektive 'fællesskab'. Selskabskapitalen er et virtuelt fællesskab.

I den udstrækning den dominerende form for privatejendom forvandles fra at være individuel til at være 'fælles', bortfalder liberalismens hovedargument – fra Locke og fremefter - for at hævde økonomien som privat. Da moderne liberale overvejende er tilhængere af demokratiske værdier, bliver det naturligt at spørge hvorfor ejendom, der er ikke-individuel og klart social, ikke skal styres demokratisk? Hvorfor ikke omdanne selskabskapitalen til egentlig fællesejendom?

En model kunne her være at selskaberne omdannes til klassiske andels-selskaber, med indflydelse efter antal hoveder. Dette kendes tilnærmeligvis fra visse tidlige amerikanske selskaber, og i Danmark kan vi naturligvis henvise til landbrugets andelsbevægelse, hvis blomstringstid var de godt 30 år før 1. Verdenskrig. Når andelshaverne afleverede deres mælk til mejeriet, blev den forvandlet fra privatejendom til demokratisk fælles-ejendom. Man valgte – men kunne have valgt anderledes – at kombinere den demokratiske beslutningsproces med at lade deltagerne få udbytte i forhold til indskuddets (mælkemængdens) størrelse; lige indflydelse, men ulige indkomst. Alligevel er det klart, at systemet gav den 'lille husmand med to køer' en økonomisk fordel sammenlignet med et privat system, hvad enten vi her tænker på markedsøkonomi med privatejendom eller på aktieselskabet, fx kunne nogle få storbønder ikke nedstemme de mange småbønder ved afgørelsen af, hvor mejeriet skulle placeres.

Udover en sådan indre revolution kunne man forestille sig en ydre.

Samfundet kunne atter – som i selskabernes barndom – kræve noget til gengæld for de tilståede privilegier (begrænset ansvar og at selskabet har samme rettigheder som individer). Mulighederne er legio: At selskabet afstår fra finansiel spekulation, at det producerer nyttige og ikke-forure-

nende produkter, at det sikrer medarbejderindflydelse osv. På denne måde vil selskaberne – igen – blive halvt offentlige, halvt private foretagender. Deres aktiviteter vil få karakter af udliciterede opgaver.

Dette vil indebære en revolution, men ikke en uborgerlig revolution: Det må være i overensstemmelse med god borgerlig moral, at selskaberne begynder at balancere deres exceptionelle rettigheder med tilsvarende pligter. Noget for noget, som Danmarks liberale statsminister siger.

Det liberale svar på selskabs- og alliancekapitalismen er naturligvis en genoplivning af tidligere tiders anti-trust politik, forbud mod fusioner og overtagelser og opsplitning af de store koncerner i mindre konkurrerende virksomheder.

Intet tyder på at angiveligt liberale politikere ønsker noget sådant. Jeg tvivler også på at den rette vej er vejen tilbage til konkurrencekapitalismen, hvor kapitalen er underordnet markedet. Selv om en gendannelse af markedsøkonomien ville give mere magtspredning og formentlig mere effektivitet, er der mere demokratisk perspektiv i at arbejde for at omdanne selskabernes virtuelle fællesskab til et reelt.

48.5.2. Fondene

I enhver økonomi gælder det om, at opsparingen på en eller anden måde kanaliseres over i produktive investeringer.

Som vi så i Kapitel 35 klarer finanskapitalen dette job ualmindelig dårligt. Finanssektoren fungerer ikke blot ineffektivt; i kraft af spekulation og markedsmagt undergraver den simpelthen realøkonomien.

Den enkelte opsparer kan skifte bank, forsikringsselskab eller måske pensionsordning, og dette frie valg giver en negativ indflydelse ('exit'). Men den enkelte har ikke positiv indflydelse ('voice'). I enkelte ordninger kan opspareren øremærke sine penge til investering i miljø, i informationssektoren osv., og store investorer kan naturligvis styre deres kapital; men hovedreglen er at magten over disse enorme beløb ligger hos en lille kreds af fondsbestyrere.

Man kan forestille sig to alternativer til dette system.

Den liberale løsning ville være at føre magten tilbage til opsparerne, dvs. ejerne. Intet tyder imidlertid på at liberale politikere har intentioner om på denne måde at styrke den økonomiske individualisme ved at bryde fondene op.

Den demokratiske løsning ville enten være at indføre internt demokrati i banker, forsikringsselskaber og fonde, således at indskyderne får lige

indflydelse (men ikke nødvendigvis lige udbytte), eller at bringe de finansielle institutioner under samfunds kontrol. Hvis man videre ønsker et decentralt økonomisk demokrati må de finansielle institutioner lokaliseres, så de svarer til den decentrale realøkonomi (fx med lokale banker og lokale penge).

Under alle omstændigheder er det nuværende system ud fra næsten enhver betragtning – liberal, demokratisk eller blot et effektivitetshensyn – vanskeligt at forsvare.

48.5.3. Den offentlige sektor

Den offentlige sektor er demokratiets bastion, fordi det er her vi har lige indflydelse.

Den skal reformeres, men den skal først og fremmest forsvares og styrkes. Den kan øges kvantitativt i forhold til den private sektor ved at få tilført flere midler. Skattebidraget kan øges, fx gennem øget progression, men det oplagte sted at skaffe finansieringen er ved at beskatte den finansielle sektor og inddrage spekulationsgevinster. Det er her – og ikke hos almindelige menneskers indkomster – at de store beløb kan hentes.

En styrkelse af den offentlige sektor er vigtig af demokratiske grunde. Men det kan også argumenteres, at bæredygtig udvikling kræver at den offentlige rigdom øges i forhold til den private: Den offentlige rigdom kan anvendes målrettet på at sikre et ordentligt miljø, mens vi har mere end nok af den private rigdom.

Det er også vigtigt at revitalisere den offentlige sektor ved at bekæmpe byråkrati og skrankepaveri.

Som vi så i forrige kapitel er det liberale bud her at individualisere borgeren og gøre ham eller hende til kunde. Derved virkeliggøres den liberale, negative frihed, altså friheden til at (fra)vælge; 'voice' strategien skal udelukkes, så kun 'exit' strategien er en mulighed. Den enkelte bruger af rengøringsydelse (fx) har lige så lidt indflydelse på ydelserne som kunden i et supermarked har på vareudbudet.

Men øget magt til kunden er mindre magt til borgeren. Det offentlige forvandles fra et middel til virkeliggørelse af fælles idealer og interesser til et middel for individuel behovstilfredsstillelse. Og bagsiden af kundens frihed til at vælge er 'leverandørens' frihed til udbyde, dvs. til at sætte dagsordenen ved at bestemme hvad kunden kan vælge imellem.

Det demokratiske bud må bestå i at styrke demokratiet i sektoren ved at sikre borgerne en højere grad af medindflydelse. Borgeren får positiv

frihed, nemlig ret til at være med til at bestemme ydelsernes kvalitet. Områdets brugere af rengøringsydelser får **sammen** indflydelse (hvilket naturligvis ikke udelukker personlige hensyn). Selvom jeg ikke kan følge Hal Koch i hans demokratibegreb (jvf. Kapitel 41.2.1) har han ret i at samtalen og diskussionen er vital for demokratiet; et mikrodemokrati af den foreslåede art kunne få naboer til (igen) at snakke sammen.

Demokratiet giver ikke individuel, men social frihed: frihed i fællesskabet.

48.5.4. Informationsfrihed

I takt med at viden og information bliver den dominerende produktionsfaktor og det væsentligste forbrugsgode trues den kapitalistiske produktionsmåde.

Den trues ideologisk, fordi det er åbenbart at det er økonomisk irrationelt at privatisere åndelige, ikke-knappe goder (jvf. Kapitel 32.2), og fordi privatisering og hemmeligholdelse af viden er i strid med alle idealer om 'det åbne samfund'.

Hertil kommer at den øgede monopolisering af strømmen af informationer og meninger hos de store medie-koncerner ikke kan undgå at bringe liberalismens og demokratiets fælles værdi, nemlig politisk frihed, i fare. Selv om ytringsfriheden bevares bliver den tom, i takt med at muligheden for at ytre sig offentligt kontrolleres af de mere eller mindre forenede kapitalinteresser.

Men som de kommunistiske systemer erfarede er undertrykkelse af informationsfriheden en meget vanskelig opgave. Hvis det ikke lykkes - hvis information og viden i stedet bliver goder, der er frit tilgængelige for alle - kan kapitalismen næppe overleve som dominerende produktionsmåde. Et informationssamfund uden privatiseret information er næppe foreneligt med et privat samfund.

Afskaffelse af patenter og copyright til fordel for demokratisk kontrol med vidensproduktionen må være et centralt krav.

48.6. Afslutning

Nyliberalismen vil kapitalens frigørelse. Da konkurrencen er profitmaximeringens naturlige fjende, har dette på det økonomiske område betydet en underordning af markedet under kapitalen. Den kollektive kapital og dens planøkonomi har begravet den liberale drøm om individuel frihed og markedsøkonomi. Liberalismen er lige så død som kommunismen.

Nyliberalismen vil også en svækkelse af den offentlige sektor. Derfor søger den på det politiske område at underordne demokratiet under markedet. Der skal være frit valg mellem offentlige ydelser, således at borgeren forvandles til kunde, det sociale menneske til individ. Her er den liberale drøm virkeliggjort, på bekostning af demokratiet.

Markedet er altså blevet svækket på sin private hjemmebane, men styrket på sin offentlige udebane.

I de rige lande kan alternativet ikke være den klassiske socialisme, baseret på arbejderklassen. Alternativet kan kun være et revitaliseret demokrati, almengjort til også at omfatte økonomien. I sin konsekvens indebærer det en ophævelse af privatejendommen og indførelse af økonomisk fællesskab, fællesejendom.

Demokrati er det lige og frie fællesskab. Det forudsætter at menneskene oplever at de har noget væsentligt til fælles med andre mennesker. Den forudsætning tror jeg er på vej til at blive opfyldt; efter erfaringen med nyliberalismen synes der atter at være en stor tørst efter fællesskab.

NOTER

1. Det moderne amerikanske politiske system har i denne henseende væsentlige lighedspunkter med perioden ca. 1865-1900, hvor de såkaldte 'Robber Barons' i vid udstrækning købte politikerne og dommerne, fx beklagede lovgiverne sig over at Vanderbilt kun tilbød \$1.000 for en stemme, mens Jay Gould betalte mellem \$2.000 og \$3.000 (Perrow, 2002: 145). Korruptionen var især knyttet til jernbaneselskaberne.

I 30erne og frem til 80erne havde den amerikanske fagbevægelse en betydelig indflydelse (på det Demokratiske Parti), og dens lobbyarbejde kunne til dels balancere selskabernes.

2. Dette var titlen på Chandler's klassiske bog om de amerikanske selskaber (Chandler, 1977).

3. Normalt antages at den kommunistiske planøkonomi er mindre effektiv end den kapitalistiske.

Dette er dog ikke givet. Den var ubetvivleligt mindre flexibel og derfor mindre egnet til en moderne økonomi med utallige gode-varianter end til en mere primitiv med få standardvarer; den økonomiske vækst i Sovjetunionen sløjede derfor af i 70erne og 80erne, mens den i årtierne forinden var betydeligt højere end i Vesten (og faktisk blev væksten først negativ efter sammenbruddet omkring 1990). Samtidig var et af de rene eksempler på monopolkapitalistisk styring, nemlig de amerikanske jernbaner i 1800-tallet, meget ineffektive, i hvert fald i sammenligning med de europæiske, især de franske statsstyrede, jernbaner:

"In all but scheduling and fare setting and collection, U.S. railroads were far behind European ones in their first fifty years. Compared to Europe they were poorly built, overbuilt, inefficient, dangerous, and slow to adopt innovations" (Perrow, 2002: 115).

Sammenlign Kapitel 31.2.3 om afvisningen af Chandler's tese om at datidens monopol-kapitalistiske udvikling kan forklares med at denne form var den mest effektive; det var i stedet et simpelt spørgsmål om økonomisk – og politisk – magt.

- Hvis man definerer effektivitet bredere end rent teknisk effektivitet (at producere en given ydelse med færrest ressourcer), bliver effektivitet relativ i forhold til målsætningen. Hvis målet er maximal økonomisk vækst var de kapitalistiske økonomier mere effektive end de kommunistiske i 80'erne; hvis målet er bæredygtig udvikling er det svært at sige, hvilket af systemerne der var mest ineffektivt.

4. Videre var arbejderne garanteret beskæftigelse, således at de ikke blot kunne fyres. Til gengæld havde virksomhed og myndigheder større sanktionsmuligheder overfor arbejderne end den kapitalistiske virksomhed, hvor lønarbejderen er fri i den forstand at hun altid kan sige op og søge andet arbejde.

Den direkte politiske styring af såvel de nævnte grundbehov som arbejdsdelingen var givetvis en vigtig årsag til at systemet var mindre flexibelt end kapitalismen. Den manglende flexibilitet var til fordel for borgeren qua arbejder og vel også for forbrugeren, så længe levestandarden var så lav, at det drejede sig om de subventionerede nødvendighedsgoder snarere end luksusgoder; da levestandarden steg gik rigiditeten ud over borgeren qua forbruger (langsom – eller ingen - omstilling til efterspurgte produkter).

Det skal også med i billedet at en betydelig andel af Stalin-tidens sovjetiske økonomi var baseret på slavearbejde (Gulag's straffe-og arbejdslejre).

5. Den socialdemokratisk-Keynesianske blandingsøkonomi kan siges at udgøre en mellemform. Forbrugernes reelle magt var større end i Sovjet, men den enkeltes indkomst – og dermed samlede købekraft – var socialt bestemt, dels af kollektive overenskomster (som i dag synes på vej ud, jvf. nedenfor), dels af en økonomisk politik, der på sit højdepunkt var en 'indkomspolitik', hvor de politiske myndigheder definerede indkomstrammen.

6. "Modsætningen mellem USA/England og 'det gamle Europa' er i øvrigt også kommet til udtryk på det industrielle felt. De Anglo-Amerikanske olieselskaber (BP-Amoco, Chevron-Exxon, Exxon-Mobil og Shell) står som en enhed overfor de europæiske oliegi-ganter (Total-Fina-Elf og det italienske ENI). Og indenfor våbenproduktion har British Aerospace allieret sig med USA's '5 store', herunder Boeing og Lockheed Martin; som svar herpå fusionerede franske Aerospace-Matra med tyske DASA i 1999." (Lundkvist, 2003, med henvisning til Chossudovsky, 2003)